

Вербалізація концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* (СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ) у німецькомовній картині світу (на текстовому матеріалі XVI століття)

У статті в діахронічному аспекті розглянуто становлення суміжних концептів *ARBEIT* (ПРАЦЯ), *ARBEITSAMKEIT* (ПРАЦЬОВИТІСТЬ), *FLEIß* (СТАРАННІСТЬ) в складі концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* (СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ) у німецькомовній картині світу. За аналізом літературознавчих джерел та літературних пам'яток XVI ст., зокрема Лютерівського перекладу Біблії, що оптимально виражають формування морально-ідеологічних настанов суспільства, виявлено засоби вербалізації зазначеної концептосистеми, яка структурується різночастиномовними компонентами: іменниками, прикметниками, дієсловами.

Кількісні підрахунки показують, що суміжні концепти *ARBEIT* (ПРАЦЯ), *ARBEITSAMKEIT* (ПРАЦЬОВИТІСТЬ), *FLEIß* (СТАРАННІСТЬ) вербалізуються у XVI ст. в переважній більшості іменниками, що означає тяжіння концептів до іменно-кваліфікаційної оцінки, яка, однак, має певні понятійні відмінності, очевидні в контексті Біблії.

Чисельність та склад корпусу одиниць на позначення «старанності, працьовитості» зумовлюється тією соціокультурною значущістю, якою відзначається розвиток досліджуваної концептосистеми на певний період часу в життєдіяльності соціуму.

Ключові слова: концепт, концептосистема, вербалізація, старанність, працьовитість, різночастиномовні компоненти, діахронія, мовна картина світу, слововживання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Останнім часом зростає кількість лінгвістичних досліджень, присвячених формуванню та функціонуванню мовної картини світу (МКС), яку розуміємо як спосіб відображення оточуючої дійсності в змістовій стороні мови. Важливим фрагментом будь-якої мовної картини світу (як складової більш широкої – концептуальної картини світу) є вербально оформлені концепти та їх поєднання – концептосистеми, що відображають процеси світосприйняття та його усвідомлення людиною-мовцем. Будучи певним підґрунтям МКС, концепти належать до ономасіологічних категорій, які у семасіології відповідають різним лексико-семантичним угрупованням (полям та лексико-семантичним групам) компоненти яких слугують засобами вербалізації концепту.

Аналіз досліджень та публікацій... Проблемам відношень мови та світу, мови та мислення, що виражаються через відношення мовної лексики та мовної картини світу, закладеної в роботах Й. Тріра та Л. Вайсгербера, приділяється все більше уваги у працях провідних лінгвістів (Ю. Д. Апресян, А. Д. Белова, О. Л. Бессонова, О. С. Кубрякова, Ю. М. Караулов, Ж. П. Соколовська, А. М. Приходько та багато інших). Дослідження МКС, як і її складових концептів, проводяться, як правило, на основі дедуктивного аналізу певного типу лексикографічних джерел та індуктивного дослідження достатньо великих за обсягом текстів, як у синхронії, так і у діахронії; адже саме текст є джерелом невичерпних мовленнєвих контекстів, в яких реалізуються концепти, що у вигляді полів включають семантично поєднані різночастиномовні компоненти. Зважаючи на мовну вербалізацію як принцип реалізації концептів, ми дотримуємось думки, що семантика мовних одиниць є одним із джерел інформації про концепти у свідомості носіїв мови

Формулювання цілей статті... Наша дослідницька мета – виявити засоби вербалізації концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* (СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ) у німецькій мові на текстовому матеріалі XVI століття.

Виклад основного матеріалу... Як засвідчує аналіз літературознавчих та лексикографічних джерел [2; 7], досліджувані нами суміжні концепти, що складають концептосистему *FLEIß, ARBEITSAMKEIT* (СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ), виокремились в німецькомовній картині світу з протоконцепту *ARBEIT* (ПРАЦЯ) у давньоверхньонімецькому періоді, репрезентуючись лише лексемами *werken, werk; arbeiten, arbeit*. Слаборозвиненість концептів спостерігається і в середньовісній німецькомовній картині світу, хоча у літературних творах зазначеного періоду досліджувана концептосистема структурується, окрім вже зазначених, наступними лексемами: *flizic, Vlize; müezic; emzec, Emzic*.

Вивчення літературних пам'яток XVI ст. та ознайомлення з літературознавчими дослідженнями [2, с.75-78] свідчить, що література після 1525 року сильно відрізнялась від попередньої літератури – сповнених бойового піднесення сатир, памфлетів, листівок, драм та віршів, що були задіяні в протиборствах ранньобуржуазної революції. Характер нової літератури більше, ніж раніше, визначався бюргерством – основним його творцем та користувачем, яке на той час залишалось носієм наукової та художньої літератури.

Створений бюргерськими авторами образ людини (бюргера) відображав найважливіші складові реформаторського світогляду, одним із переконань якого було те, що бюргер має право та можливість сам сформувати свою особистість – наполегливістю в праці та в отриманні знань.

Так, Ганс Сакс (1494-1576) основну мету своєї творчості вбачав у тому, щоб передати свій життєвий досвід та спостереження сучасникам, у вихованні яких він хотів взяти необхідну участь, щоб зробити з них корисних, старанних, працьовитих та чесних людей.

Прославлення бюргерської діловитості та наполегливості звучить у повісті Йорга Вікрама (1505-1562) «Jugendspiegel» (1554), в якій йдеться про те, як дворянська пара бере на виховання селянського хлопчика, виховуючи разом із своїм сином. У той час як син селянина, завдяки старанності та добросовісності, здобуває славу та стає канцлером Пруссії, син дворянина через свої лінощі та слабкий характер опиняється на краю загибелі. Автором стверджується ідея переваги бюргерства над дворянством. Експлуатований бюргер своїм працелюбством та діловитістю може досягти більшого, ніж дворянин.

За літературознавчим аналізом творів тих років, хвала працелюбству та ревності, професійній майстерності звучить і в творчості Й.Фішарта (1546-1590), зокрема, у його вірші «Щасливий цюрихський корабель» (1576).

Проте найбільш репрезентативною в цьому столітті виступає *творчість Мартина Лютера* – доктора теології та філософії, який зумів надати завершеного вигляду національним перекладам німецькою мовою Біблії – геніального історико-культурного пам'ятника людства. Враховуючи значний обсяг тексту (близько 2,5 млн. слів), можна припустити, що лютерівський переклад Біблії певним чином відображав становлення концептосистеми, що й засвідчує проведена нами суцільна вибірка лютерівського видання Біблії 1545 р. [1]. Хоча текст, враховуючи його релігійну спрямованість, прямо не пропагував досліджуваних концептів, за нашими матеріалами, через ранньоновісверхнімецьку (рнвн.) мову Біблії чітко простежується формування дослідженої концептосистеми (у т. ч. її протоконцепту ПРАЦЯ та концепту ПРАЦЬОВИТІСТЬ), що ставала фундаментальною для XVI та наступних століть.

Коротко зупинимося на розмежуванні цих категорій через певні їх якісні та кількісні характеристики. Перед аналізом концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT (СТАРАННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ)* розглянемо вихідний - *ARBEIT (ПРАЦЯ)*, який включав на цей період іменник *Arbeit* та дієслово *arbeiten*.

Лютер розуміє працю як «службу Богу». Тільки віруючий може визнати справжній характер праці і оцінити її не тільки як джерело прибутку. У цьому контексті праця вважається подякою за порятунок. Отже, *Arbeit* в усіх її формах у біблійних текстах, перекладених М.Лютером, розуміється як служіння. Перш за все – це служіння Богу: «*Tut eure Arbeit gern, als wäre sie für den Herrn und nicht für Mensch*», – зазначено у Біблії. Вже від людини з раю, як і від людей, що живуть під заступництвом Бога, очікується «праця». Праця з послуху є служінням Богу, завдяки чому вона розуміється не як природна необхідність, а як вираження єдності з Богом [3, с.506-512].

Проте не тільки в цьому формальному розумінні *arbeit* є служінням Богу, але й у тих вчинках, які вона породжує, оскільки праця є служінням Богу в його творіннях і на його благо. Саме Христос дав нам приклад праці, здійсненої в послуху, в одноманітності буднів, і тому покликаної служити людині для створення певних благ, що підтверджується наступними рядками заповідей з Біблії:

Sechs tage soltu arbeiten, und alle dein ding beschicken: 6 Tage sollst du arbeiten und alle deine Dinge beschicken (2. Mose 20,9);

Geboten wir euch solchs, das, so jemand nicht will arbeiten, der sol auch nicht essen: wer nicht arbeiten will, der soll auch nicht essen (2 Thes. 3, 10).

Це чітко визначає специфічний характер християнського виконання обов'язків, які повинні стимулювати також до творчої праці і до участі в здійсненні великих завдань, що приносять користь людині шляхом застосування нею ввірених їй талентів [5, с.804]. Таким чином, праця містить для людини певну мету. Так звана безцільна праця – це утопія.

Отже, за змістовим аналізом, навіть враховуючи відсутність прямих дефініцій, концепт *ARBEIT* видається самодостатнім поняттям трійкого призначення. За лютерівською інтерпретацією Біблії, людина народжена не для праці, а Богом для Бога. Ця обставина допускає працю (роботу), але не абсолютизує її. Тому Біблія вважає роботу в усіх її формах служінням і саме

служінням Богу (а). Іншими словами, праця з послуху є служінням Богу для єднання з ним. Водночас, праця є покаранням людини за вчинений гріх (б): *Vnd unser Veter erbeit, die wir von Jugent auff gehalten haben, müssen mit schanden untergehen, sampt jren schafen, rindern, Kindern und Töchtern: Und die Schande hat gefressen unserer Väter Arbeit ... samt ihren Schafen, Rindern, Kindern* (Jerem. 3,24). Поряд із тим, праця служить людині для забезпечення її існування (в), про що свідчать такі рядки з Біблії: *Wer gestolen hat, der stele nicht mehr, Sondern erbeite, und schaffe mit den henden etwas guts: arbeite und schaffe mit eigenen Händen das nötige Gut* [Eph. 4, 28].

Для перекладу Старого та Нового Заповітів Мартін Лютер використав однокореневі слова різних частин мови, проте з дещо відмінним семантичним навантаженням. Так, для характеристики концепту *ARBEIT* у значенні «праця як служіння Богу» автор вживає іменники *Arbeit* та *Arbeiter*, дієслова *arbeiten* та *zerarbeiten* (дані кількісного аналізу наведені в табл. 1), що засвідчують наступні приклади:

Arbeit: *Wir sind nicht vnordig vnter euch gewesen... Sondern mit erbeit und mühe tag vnd nacht haben wir gewirket* (2 Thes. 3,8); *Gute Erbeit gibt herrlichen lon* (Spr.).

arbeiten: *Sechs tage soltu arbeiten, vnd alle dein ding beschicken: 6 Tage sollst du arbeiten und alle deine Dinge beschicken* (2. Mose 20, 9); *... so jemand nicht will arbeiten, der sol auch nicht essen: wer nicht arbeiten will, der soll auch nicht essen* (2 Thes. 3).

Erbeiten sich, *zerarbeiten sich*: *Du erbeitest dich in der menge deiner wege: Du zerarbeitest dich in der Menge deiner Wege* (Jes. 57,10).

Суміжні концепти *FLEIß* та *ARBEITSAMKEIT*, якими забезпечується реалізація протоконцепту *ARBEIT*, ґрунтуються на притчі Ісуса про таланти, які не слід «закопувати в землю». Ще у Старому Заповіті підкреслюється необхідність старанності в роботі, яка спрямовується на розвиток ввірених людині талантів, а не на їх «приховування»; якщо немає старанності в земному житті, у службі Богу, то не буде ніякої винагороди та спасіння [207, с.539-542].

Lessige Hand macht arm, Aber der Vleissigen hand macht reich: Lässige Hand macht arm, aber der Fleißigen Hand macht reich (Spr. 10, 4).

Отже, рвнв. концепт *FLEIß* вербалізують: іменник *Fleiß*, який у двн. та свн. був семантично пов'язаний з іменниками *Eifer* та *Sorgfalt* і мав значення «старанність, ретельність, турбота», іменник *der Fleißige*, прикметник *fleißig* – 12 слововживань (СВ), прислівник *fleißig* (5 СВ) та дієслово *sich fleißigen*, про що свідчать результати кількісного аналізу, зазначені у табл. 1 та наступні приклади:

Vleiz «Fleiß» (51 СВ) і **vleissig** «fleißig» (17 СВ): *Herodes berieff die Weisen heimlich, und erlernet mit vleis von jnen, wenn der Stern erschienen were?* (Math.2, 7: Bibel von 1546); *Und sie stunden auff, vnd beten beide vleissig, das sie Gott behüten wolz: Sie standen auf und beteten beide fleißig, dass sie Gott behüten wolle* (Tobias 8,6); *Ein vleissig Weib ist eine krone jres Mannes: Eine tüchtige Frau ist ihres Mannes Krone* (Spr. 12,4).

der Fleißige: *Der Faule begerd vnd kriegts doch nicht, Aber die Vleizigen kriegen gnug: Der Faule begehrt und kriegt's doch nicht; aber die Fleißigen kriegen genug* (Spr. 13,4); *Lessige Hand macht arm, Aber der Vleissigen hand macht reich: Lässige Hand macht arm, aber der Fleißigen Hand macht reich* (Spr. 10, 4).

Vleisigen sich «sich (be)fleißigen»: *strebt nach der Liebe, Vleissiget euch der geistlichen Gaben* (1. Kor. 14,1); *Sie (Freunde) vleissigen sich drauff, wie einer den andern betriege: Sie befleißigen sich, wie einer den andern betrüge* (Jerem. 9,5).

Вищий ступінь релігійної старанності передається Лютером за допомогою *fromm* (Adv. 40, Adj. 89), етимологічно сумісним з давньоєвр. *tam*: «такий, яким слід бути» [6, с.26-30]; іменниками *die Frömmigkeit* та *der Fromme*, дієсловом *frommen*.

fromm: *Gott hilft den fromen Herzen;*

der Fromme: *Den Frommen gibt Gott Güter .*

Концепти НАПОЛЕГЛИВІСТЬ, РЕВНІСТЬ У ПРАЦІ підкреслюються ключовими словами: *Eifer*, що з'являється в Лютера як оніменчення з греко-латинської *zelotus* «дружня заздрість, милий гнів» [7], і відповідними похідними: *eifrig* (Adv. 2, Adj. 5), (яке спочатку вживалось лише в значенні «ревнивий», хоча згодом «ревність до праці» викликала деривацію нового похідного значення «завзятий, ревний, старанний»), а також *Eiferer* та *Eifergeist*, що також засвідчують дані таблиці 1. Зупинимось на прикладах, що ілюструють вживання цих компонентів у текстах:

eifrig: *ich bin aber höchlich erfrewet, in dem herrn, dass jr wider (wacker) eifrig worden seid, fur mich zu sorgen* (Phil. 4,10).

Eifer : *Unser Bruder, den wir oft gespüret haben in vielen stücken, das er vleissig sey, nu aber viel vleissiger: unser Bruder, dessen Eifer wir in vielen Stücken erprobt haben nun aber ist er noch viel*

eifriger aus großem Vertrauen zu euch (2 Кор. 8,22); *Wer gleich wie jr in allen stücken reich seid, im glauben vnd wort, und in der erkenntnis, und in allerley vleis, vnd in der liebe zu vns*: wie ihr aber in allen Stücken reich seid: im Glauben und im Wort und in der Erkenntnis und in allem Eifer und in aller Liebe (2 Кор. 8,7).

Eiferer: *Bistu ein eiuere fur mich? Bist du ein Eiferer für mich?* (4 Мозе 11,2).

eifern: *ich gebe jnen des zeugnis, das sie eiuern vmb Gott. Aber mit vnverstand* (Ром. 10, 2).

Маловживаною в аналізованому тексті Біблії виявилась група *emsig*, що також виражає наполегливість у праці.

emzig: *die anschlege eines emzigen bringen uberfluz: die Anschläge eines Emsigen bringen Überfluß* (Spr. 21,5).

Концепт ПРАЦЕЛЮБНА ДІЯЛЬНІСТЬ, РЕВНІСТЬ ДО ПРАЦІ виражається Лютером за допомогою *tüchtig* (Adv. 6 СВ, Adj. 17 СВ), вихідними значеннями якого були в дивн «*beschwerlich, mühselig*», та іменника *Tüchtigkeit*.

tüchtig: *ich bitte aber Gott, das jr nichts vbelts thut, nicht auff das wir tüchtig gesehen werden*: Wir bitten aber Gott, dass ihr nichts Böses tut: nicht damit wir als tüchtig angesehen werden ... und wir wie die Untüchtigen seien (2 Кор. 13,7);

Tüchtigkeit: *Ein Mensch gab dem einen Knecht fünf Zentner Silber, dem anderen zwei, dem dritten einen jedem nach seiner Tüchtigkeit (vermögen)* (Math. 25, 15).

Таблиця 1

Елементи концептосистеми **FLEIß, ARBEITSAMKEIT** у тексті Біблії

Іменники	Прикметники	Дієслова	Всього:
Vleiz: 50+1	vleizzec: 14+3 vleizziclich: 1	vleizzigen sich: 12+1	82
Eifer: 35+5 Eiuerer: 4 Eivergeist: 1	eieurig: 4+3	eiuern: 24+5	81
Emzizeit: 1	emzec: 2	–	3
Erbeit: 112+7 Erbeiter: 21+6	arbeitsam: 2	erbeiten: 85+12	245
Tüchtigkeit: 8	tüchtig: 19+4	–	31
Fromigkit: 9	from: 121+8	fromen: 8	146
Всього: 260	181	147	588

Примітка: Знаком «+» позначалися випадки повторного цитування в іншому розділі Біблії.

Елементарні кількісні підрахунки показують відмінний частиномовний ужиток: з 588 (44 % усіх СВ) словозитків 260 випадків припадають на іменник, 181 (31 % СВ) – на прикметник, 147 (25 % СВ) – на дієслово (див. рис. 2.1). Це означає тяжіння концептів до номінативної (іменно-прикметникової) оцінки, яка, однак, має певні понятійні відмінності, очевидні в контексті Біблії.

Слід також зазначити, що група досліджуваних нами суміжних концептів перебуває для РНВН у процесі становлення. Основний акцент у релігійному творі зроблено на праці та старанності у відношенні до Бога (41 % СВ та 25 % СВ). Працелюбна діяльність (5 % усіх СВ) значно поступається концептам СТАРАННІСТЬ у досягненні ефективного результату (20 % СВ) та РЕВНІСТЬ до дій (в т.ч. до праці) (14% СВ).

Висновки та перспективи подальших розвідок... Результати нашого наукового пошуку довели, що досліджувана концептосистема **FLEIß, ARBEITSAMKEIT** в XVI ст. набуває актуальності, вербалізуючись взаємодоповнюючими різночастиномовними компонентами. Вербалізація

концептосистеми змінюється у часі, зазнаючи впливу морально-ідеологічних настанов суспільства. З метою уточнення особливостей об'єктивації та профілізації досліджуваної нами концептосистеми *FLEIß, ARBEITSAMKEIT*, необхідне подальше вивчення літературних пам'яток наступних періодів.

Список використаних джерел і літератури:

1. *Biblia*. Das ist Die ganze Heilige Schrift / Deusch / Auff's neu zugericht. D. Martin Luther Begnadet mit kurfürstlicher zu Sachsen Freiheit. Gedruckt in Wittenberg / Durch Hans Lufft. MDXLV (1545): Faksimile-Ausg. – Stuttgart: Württembergische Bibelgesellschaft, 1967. – CCCL, CCCCVI Bl., VII S.
2. *Deutsche Literaturgeschichte in einem Band* / Hrsg. von Professor Dr. H. J. Geerdts. – Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1971. – 768 S.
3. *Erben J.* Luther und die neuhochdeutsche Zeit // F. Maurer u. H. Rupp (Hrsg.): Deutsche Wortgeschichte. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1974. – S. 506-580.
4. *Galling K.* Die Religion in Geschichte und Gegenwart. – Tübingen: J.C.B. Mohr, 1957. – Band 1. – S. 539-546.
5. *Lexikon für Theologie und Kirche* / Hrsg. von Höfer J. und Rahner K. – Freiburg: Verlag Herder, 1966. – S. 801-808.
6. *Ogouï A.* Bedeutungstheorien und Polysemie: Probleme und Definition // Naykovy Visnyk Černiveckoho Universitetu. Hermanska Filolohija. – Černivci, 1997. – S. 26-30.
7. *Paul H.* Deutsches Wörterbuch. - Haale: VEB MAX NIEMEYER Verlag, 1960. – 782 S.

Summary

Ruslana Melnyk

**Verbalization of the Concept System DILIGENCE, INDUSTRY in the German-Speaking World Image
(On basis of the text matter of the XVI century)**

In the article formation of the related concepts WORK, INDUSTRY, DILIGENCE is considered in diachronic aspect as part of the concept system DILIGENCE, INDUSTRY in the German-speaking world image. On the basis of the analysis of literary sources and literary records of the XVI century, in particular Luther's translation of the Bible, that best express the formation of moral and ideological attitudes of society, the means of verbalization of the system mentioned above, are found out. This concept system is structured with the components of different parts of speech: nouns, adjectives, verbs.

Quantitative estimation shows that the related concepts WORK, INDUSTRY, DILIGENCE are verbalized with nouns in the vast majority of cases in the XVI century, which means attraction of the concepts to nominal and qualification assessment, which, however, has some conceptual differences which are obvious in the context of the Bible.

The number and composition of the corpus of units for designation of «diligence, industry» are conditioned by the sociocultural significance, which determines the development of the concept system under study of a certain period of time in the life of society.

Key words: concept, concept system, verbalization, diligence, industry, components of different parts of speech, diachrony, language world image, word usage.

Дата надходження статті: «16» березня 2015 р.

Дата прийняття до друку: «02» квітня 2015 р.

УДК 81'23 (О.О.Потебня) (045)

ВАЛЕНТИНА ОЛІЙНИК,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

Олександр Потебня як видатний мовознавець і неперевершений фахівець у галузі історії семантики, етимології, діалектології: сучасна оцінка

*Мова є не тільки однією із стихій народності,
але й найдосконалішою її подобою
О. Потебня [2, с. 5]*

У статті розкрито багатогранність мовознавчої спадщини О. Потебні, зокрема такі проблеми: мовний феномен, філософія мови, мова як ключовий елемент національної культури, природа мови і мислення, мова і міфологія тощо. Доведено, що значну увагу Олександр Потебня приділяв питанню психології словесно-художньої творчості. Він – творець лінгвістичної поетики. Теорія поезії у мовознавця базувалася на аналогії між поетичним твором і словом.

Ключові слова: Олександр Потебня, філософія мови, мовознавець, мова, мовознавча спадщина.